

Джордж Стайнър

СЛЕД ВАВИЛОН

АСПЕКТИ НА ЕЗИКА И ПРЕВОДА

София, 2014

Преводът е направен по изданието:

GEORGE STEINER

AFTER BABEL:

ASPECTS OF LANGUAGE AND TRANSLATION

OXFORD UNIVERSITY PRESS

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 1975, 1992, 1998 by George Steiner

© Елена Филипова, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-423-5

ДЖОРДЖ СТАЙНЪР

**СЛЕД
ВАВИЛОН**

АСПЕКТИ НА ЕЗИКА И ПРЕВОДА

Превод от английски

Елена Филипова

Редактор

Милена Попова

Бележките на автора са дадени в края на книгата.

Всички бележки под линия са на преводача.

Там, където авторът цитира неанглоезични произведения в превод на английски, е даден директно съответният български превод. Там, където авторът цитира неанглоезични произведения на езика на написването им, текстът е на съответния език, а под линия е даден превод на български.

Там, където са цитирани български преводи на други преводачи, в бележката под линия са указани имената им. Пълната информация за съответното българско издание е дадена в края на книгата.

Неанглийските фрази и цитати, които в текста са дадени на оригиналния си език, са запазени така, а в бележка под линия е даден превод. Когато такива изрази се появяват в бележките на самия автор, преводът им е даден веднага след тях в скоби.

В квадратни скоби в текста са дадени някои прекалено многозначни или своеобразни понятия от оригинала.

Елена Филипова

Съдържание

Благодарности.....	9
Предговор към третото издание	11
Предговор към второто издание.....	15
<i>Глава първа</i>	
Разбирането като превод	29
<i>Глава втора</i>	
Език и гносис	89
<i>Глава трета</i>	
Думата срещу предмета.....	159
<i>Глава четвърта</i>	
Претенциите на теорията.....	297
<i>Глава пета</i>	
Херменевтичният ход.....	365
<i>Глава шеста</i>	
Топологии на културата.....	527
Послепис.....	599
Бележки	603
Избрана библиография.....	638
Цитирани преводи на български език.....	663
Бележка от преводача.....	666
Показалец.....	669

Ha Zapa
'eyn 'ahereth

БЛАГОДАРНОСТИ

Макар че тази книга трябваше до голяма степен да определи и очертае сама собственото си поле, тя все пак се опира на един голям корпус от трудове по темата. В това отношение библиографията и бележките са най-искрения израз на благодарност. Настоящото изследване води началото си от *Penguin Book of Modern Verse Translation*^А, която редактирах през 1966 г. (и която по-късно беше преиздадена под заглавието *Poem Into Poem*)^В. Близък сътрудник в този проект беше Тони Ричардсън. Неговата ранна трагична смърт остави трайна празнина. В настоящата книга има пропуски, които той пръв би забелязал. В хода на работата ми са ми били от полза разговорите с преводачи, както и с все по-големия брой поети и учени, интересувани се от превод. Бих искал да спомена поне Робърт Фицджералд, Роджър Шатък, Доналд Карн Рос, Уилям Ароусмит, Натаниъл Тарн, Джон Фредерик Нимс, Кристофър Мидълтън и Октавио Пас. Някои от теоретическите и практическите въпроси, изложени в тази книга, се очертах за пръв път на семинари в Харвард, Йейл и Университета на Цюрих. Във всички тези случаи съм дълбоко задължен на моите студенти. На различни места е видно каква полза съм извлякъл от личния интерес, проявен от Клод Леви-Строс и А. А. Ричардс. Томас Сибиък, чиито познания в цялото поле на съвременните езикови изследвания са може би ненадминати, беше добър слушател. Ноам Чомски изрази обстойно несъгласието си в лична кореспонденция (размяната на мнения е включена в предишната ми книга „Екстериториалното:

^А „Съвременен стихотворен превод“ на изд. „Пенгуин“.

^В „Стихотворение по стихотворение“.

статии върху литературата и езиковата революция“). Г-н Робин Андерсън от „Чърчил Колидж“ прочете първите три глави в чернова и даде критични съвети по техническите въпроси. На ранните етапи от проучването получих безценна подкрепа от фондацията „Гугенхайм“. Като толкова много други автори и академични учени, и аз открих важен съюзник в лицето на нейния директор проф. Гордън Рей. Трудно бих могъл да изкажа накратко признателността си към моята сътрудничка г-жа Е. Съдърн.

В един непосредствен смисъл тази книга дължи съществуването и обхвата си на инициативата на Джон Столуърди и колегите му от „Оксфорд Юнивърсити Прес“. Те проявиха необходимото търпение и критичност. Г-н Бърнард Дод и г-н Николас Баркър бяха най-прецизните и полезни технически редактори. Самият Джон Столуърди е поет и преводач. Това бе добре дошло за мен.

На това място е обичайно да се благодари на семейството и близкия кръг от приятели за тяхното търпение или ентусиазъм през дългия период на често пъти обсебваща работа. Но в това има известна преструвка, защото какъв избор са имали те? Посвещението в началото на тази книга, от друга страна, изразява само частичка от онова, което казва.

Дж. С.

Кеймбридж, октомври 1973 г.

ПРЕДГОВОР

КЪМ ТРЕТОТО ИЗДАНИЕ

Както философията, така и практиката на превода се намират в неспирно движение и разискване. През петте години след излизането на второто издание на тази книга се случиха някои значими събития.

Новата ситуация в Източна Европа предизвика истински прилив от преводи както на английски, така и на съответните езици. Чешката, полската, унгарската и румънската литератури започват да достигат до англо-американската аудитория от цял свят. На свой ред биват внасяни западни текстове, забранявани дълго време. Критериите за междуезиков пренос, историята на превода и вплитането на преводаческото „точно изкуство“ във всеки аспект на сравнителните литературни и културни изследвания са обект на изучаване и преподаване. При това по един щастлив парадокс самите англо-американските майстори, особено поетите сред тях, се обръщат все повече към превода. Сякаш всемирното господство на тяхната привилегирована световна реч влече растящи отговорности към гения на по-стеснените национални традиции и нагласи. Било то пряко или опосредствано, британските и американските писатели правят преводи от цяла гама езици – от руски и японски до португалски.

Надвисващият заник на гръцкия и латинския език и на античната литература в нашите училища засили нуждата от преводи, особено от неакадемичен тип. Течението, описано в „След Вавилон“ още през 1975 г., се превърна в светъл порой: най-добрите ни поети – един Сиймъс Хийни, един Тед Хюз, един Дерек Уолкот – пре-

веждат или „имитират“ метаморфозно автори като Омир, Овидий, Катул, Сенека. Тони Харисън и Кристофър Лоуг често пъти проявяват виртуозност в проникновено претворяване. Късен класик като Данте привлича все повече преводачи измежду най-ярките ни поетични гласове. Извън обхвата все още остава възискателният гений на Расин.

Продължават изследванията на различните видове машинен и машинно-подпомогнат превод. Постигнати са някои интересни резултати на „Берлиц“ ниво – тоест в ограничения речник и синтаксис на туристическите или бизнес пътувания. Механичните речници и елементарните текстови прехвърляния се доказват като несъвършено, но полезно помощно средство при превода на определени технически и юридически съобщения. Но разпространената през 50-те и 60-те години на ХХ в. идея за машинен превод на естествен език, да не говорим пък за литература, губи почва. Несъизмеримостта на семантичните контексти, изложена в тази книга, най-вероятно прави подобни очаквания илюзорни.

В по-новите претенции за една „теория на превода“ има известна успокояваща скромност. „След Вавилон“ се опитва да покаже, че подобна „теория“ не може да съществува в какъвто и да било строг или отговорен смисъл. Мозъчните процеси, които би трябвало да лежат в основата ѝ и да я обясняват, просто са недостъпни. В най-добрия случай разполагаме с разказите за преводаческия *праксис*. Именно към тях се обръщат сега най-полезните списания в областта. Действащите преводачи все по-често допускат поглед в работилницата си, в поредицата от чернови и преработки, които изграждат (несъвършения) продукт. В това се крие чарът на междуезичието и на онези самобитни възприятия, които можем да документираме за плодотворната му сложност. Ще се почувствам възнаграден, ако „След Вавилон“ е бил подбудител за това.

Както през 1975, така и през 1992 г. се опитах да направя някои догадки за многоезичното бъдеще на фона на глобалната помитаща сила на англо-американското есперанто, самото то разцепващо се на все повече локални, макар и сродни форми. Китайският си остава внушителен, но фокусиран навътре съперник. Културно и демографски испанският е в настъпление. „По-малките“ и изолирани езици, особено тези в субсахарска Африка и из цяла Амазония,

изчезват, както и екологията, втъкана в уникалното им световъзприятие. Изкушаващо е съответно да се предположи, че победоносният ход на науката, технокрацията, международните финанси и масмедите ще осигури дългосрочната хегемония на англо-американския (компютърните езици отразяват и затвърждават това превъзходство). Действителността обаче винаги е по-неуловима и по-иронична от нашите предположения. Много е възможно Вавилонската кула да продължи да хвърля своята творческа сянка.

Дж. С.

Кеймбридж, август 1997 г.

ПРЕДГОВОР

КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Тази книга беше написана при донякъде трудни обстоятелства. По онова време бях все повече маргинализиран и направо изолиран от академичната общност. Това не е непременно спънка. В наше време академичният пост, одобрението на професионалния кръг, подкрепата и лаврите, които той раздава, нерядко са симптоми за приспособленчество и посредствена конвенционалност. Някаква степен на отхвърленост, на принудителна откъснатост може да е едно от условията за значима работа. В науката изследванията и напредъкът в съществена мяра и по самата си логика са съвместно дело. В хуманитаристиката, в дисциплините на интуитивния дискурс комитетите, колоквиумите и конференциите са проклятие. Няма нищо по-нелепо от изброяването на колеги и спонсори в благодарствените бележки в края на служебното поле. В поетиката, във философията, в херменевтиката произведенията, които си струват, най-често се създават срещу течението и в отхвърленост.

Съществуват обаче и опасности. „След Вавилон“ се опитва да очертае едно ново поле, едно ново пространство за обсъждания. Проницателни прозрения (макар и редки) за акта на превеждането, за феноменологичната и философската страна на този акт е имало още от времето на Сенека чак до това на Валтер Бенямин и У. ван Орман Куайн. Практикуващите преводачи (макар също рядко) са оставяли описателни сведения за своя занаят. Огромният обем литературни, исторически и философски преводи, на които е разчитала западната цивилизация за своя произход и разпрос-

транение, е материал за систематичен анализ и размисъл. Преди „След Вавилон“ обаче не е правен цялостен опит да се съотнесат, да се фокусират в тяхното взаимодействие разнородните области на реториката, литературната история и критика, езиковедството и лингвистичната философия. Не е имало последователен или изчерпателен опит да се постави преводът в сърцевината на човешката комуникация, нито да се изследват пътищата, по които ограниченията на преводимостта и възможностите за пренос между езиците включват на най-непосредствено и животрептящо ниво философското изследване на съзнанието и на значението на значението.

Един подобен опит за новаторски синтез неизбежно ще се окаже уязвим. До степен, почти изумителна за здравия разум, увърдените академични изследвания са се разпаднали на тясно специализирани области. Провинцията се смалва с всяко следващо назначение или изследователска стипендия. Канонизираното познание е микроскопично. В академичните списания се публикува все повече за все по-малко неща. Тонът е онзи на византийските тънкости, на коментарите върху коментарите върху коментарите, извисяващи се като обърнати пирамиди върху единични въпроси, често пъти ефимерни. Тесният специалист гледа на „енциклопедиста“ и „ерудита“ с отмъстително презрение. А авторитетът му и техническото владение на една педя терен биха могли наистина да демонстрират една увереност, една безукорна скромност, отказани на компаративиста, на онзи, който (неумело или с решителен скок) пресича синурите между полетата.

Да направиш опит за една изчерпателна поетика на превода е само по себе си достатъчно дръзко. Да го направиш, лишен от подкрепата, която при други обстоятелства биха могли да ти окажат отзивчиви читатели от различни специалности в университета, значи да си навлечеш явни рискове. Първото издание на „След Вавилон“ съдържаеше грешки и неясноти. В него имаше неточности на изказа, особено по отношение на онова, което тогава се наричаше трансформационни генеративни граматика. Липсваше му яснота по важната тема за темпоралността в семитския и индоевропейския синтаксис. За тези пропуски няма извинение, а само благодарности към онези, които ги посочи-

ха (най-вече професор Едуард Улендорф в една рецензия-есе с авторитетна строгост). Но язвителната реакция към „След Вавилон“ в академичната общност не произтичаше от упреци заради подробностите. Тя издаваше едно дълбоко, разтревожено възмущение от самото понятие за по-широка перспектива, за съюз между философските теми, поетическата чувствителност и лингвистиката в по-формалния и технически смисъл. За Роман Якобсон, за Уилям Емпсън в неговата „Структура на сложните думи“, за Кенет Бърк – един пренебрегван майстор на езиковите изследвания – подобен съюз бе очевидният императив на херменевтиката. Но в средата на 70-те години на ХХ в. между специализираните дисциплини, опиянени от силно измамната претенция за „научен“ статус, вече бяха изникнали високи прегради. Пишещите писма не се радват на радушен прием сред колекционерите на марки.

За отношението на корифеите по-типично от директната атака бе „отминаването с мълчание“ (както казват французите) на книгата. Особено представителна за тази стратегия е бележката под линия в една скорошна (много интелигентна) монография върху философията и превода: „След Вавилон“ е посочена като очевидно най-важния текст в цялата сфера на изследванията на превода и философските проблеми, до които те водят; след което книгата нито се споменава, нито се цитира повече. Откакто е излязла, „След Вавилон“ е била използвана и плячкосвана, често пъти без признание. Около много от темите, формулирани за пръв път в тази книга, изникна значителна вторична литература. Любопитно и почти невероятно, това изследване на превода – с неговото наблягане върху трудността, върху уникалността на различните речеве светове и с изобилието си от примери от поезията – бе самото то преведено на различни езици, от румънски до китайски. Дълга почтителна благодарност на хората, нагърбили се с тази изнурителна задача. Всеки превод хвърляше проникновена светлина върху фундаменталните твърдения на оригинала. Въпреки това и при все че е била непрекъснато допечатвана, за академичните езиковеди – онези, които теоретизират за превода или го преподават – „След Вавилон“ си остава дразнител и анархично дело на външен човек.

Затова оценявам поканата на „Оксфорд Юнивърсити Прес“ да отпечата това второ издание. Печатните грешки, доколкото е възможно, са коригирани. Поправени са неясните или мъглявите моменти в аргументацията. В нови или разширени бележки са включени материали, публикувани след 1974–1975 г. Библиографията, която дори враждебно настроените към цялото начинание намират за безценна и уместна, е обновена. Много от тази работа стана възможна благодарение на привилегированата среда на една европейска университетска катедра (най-старата в областта на сравнителното литературознание). Сега вече мога да се възползвам от ресурсите, от критичния обмен с колеги и от помощта в проучванията, с които не разполагах, докато пишех книгата. Специални благодарности на моя колега и сътрудник Аминадав Дикман, филолог, езиковед и изследовател на славянската поетика със страстна възискателност.

Но дори и в този променен облик „След Вавилон“ ще продължи, подозирам, да бъде нещо като скандал или *monstrum*^A, който гилдите на академичните езиковеди и на лингвистичните и аналитичните философи ще предпочетат да игнорират. Главните принципи в тази книга си остават почти умишлено неразбрани или угрозни. Тук ще ги изложа накратко – и без разкаяние.

„След Вавилон“ приема, че преводът формално и прагматически се съдържа имплицитно във всеки акт на комуникация, в излъчването и приемането на всевъзможните форми на значението както в най-широкия семиотичен смисъл, така и в по-специфичните словесни обмени. Да разбираш значи да дешифрираш. Да чуваш смисъла значи да превеждаш. Следователно съществените структурни и изпълнителни средства и проблеми на акта на превеждане присъстват изцяло в актовете на речта, на писането, на пиктографското кодиране на всеки един език. Преводът между различни езици е частен случай на една конфигурация и модел, стояща в основата на човешката реч дори когато тя е едноезична. Този основен постулат бе широко приет. Опитвам се да го онагледея, като разглеждам гъмжилото от трудности, с които се сблъскват в рамките на един и същи език онези, които дирят комуникация отвъд пределите на

^A Чудовище; също и зловеща поличба (англ., от лат.).

историческия период, социалната класа и различната културна и професионална нагласа. По-конкретно поставям за разглеждане дилемите на неадекватния превод, пораждани от коренните различия между изказаните и неизказаните речеве навици на мъжете и жените. Този въпрос най-добре разясняват не социолингвистиката или психолингвистиката, нито дори антропологията. Това правят опипом интуитивните търсения на поети, драматурзи и романисти, които дават израз на онези условности на маскираното или неуспешното разбиране, съществуващи между мъжете и жените, между жените и мъжете, в контурите на диалога, наречен от нас любов или омраза. Темата е централна за нашето възприемане на Аза и обществото. Някои неотдавнашни течения във феминизма и „изследванията на жените“ насилиха или омаловажиха сложната, деликатна тъкан на фактите. Доколкото мога да преценя, подстрекателствата към изследвания в настоящата книга почти не бяха последвани.

Но макар да „превеждаме“ във всеки миг, в който говорим и получаваме сигнали на собствения си език, очевидно е, че превод в по-общия и по-обичаен смисъл възниква, когато се срещнат два езика. Това, че има два различни езика, това, че по приблизителна преценка е имало над двадесет хиляди езика на тази малка планета, е вавилонският въпрос. Защо трябва *homo sapiens sapiens*, генетично и физиологично еднакъв почти във всяко отношение, обект на идентични биологично-екологични видове натиск и еволюционни възможности, да говори хиляди взаимонеразбираеми езици, понякога разделяни едва от няколко километра? Материалните, икономическите и социалните предимства от употребата на само един език са очебийни. Явни са трънливите прегради, издигнати от взаимното неразбиране, от нуждата да се учи втори и трети език, често с огромна фонетична и граматическа трудност и „странност“. Тук се крие едно основно и изначално предизвикателство към рефлексията, до голяма степен пренебрегвано от повечето академични езиковеди като безформено или нерешимо (като дори и знаменитият въпрос за произхода на човешкия език до съвсем неотдавна беше изключван от „научното“ поле).

„След Вавилон“ привежда аналогията с дарвинизма – с преизобието на органични видове. Съществуват ли структурни успо-

редици между десетте хиляди вида насекоми, срещани, да речем, в някой кът на Амазония, и смайващото разоряване на езици, говорени на полуостров Индустан или в същите онези райони на амазонските дъждовни гори? На пръв поглед аналогията не издържа. Дарвинистката парадигма се ръководи от еволюционната полза. Възникнали в борба помежду си, различните форми на живот, колкото и да са специализирани, колкото и недоловимо различни да са, заемат различни ниши в природата. Тяхното разоряване увеличава шансовете за прецизно приспособяване и биологичен напредък. Никаква подобна полза не произтича от привидно хаотичното многообразие на взаимно непроницаеми езици. Тъкмо обратното: не съществува известна ни митология, в която разпадът на някакъв изначален единствен език (Адамовия мотив) на раздробени късове, на какофония и некомуницируемост, да не се възприема като катастрофа, като Божие наказание за някакъв неясен акт на бунт или високомерие от страна на падналия човек. Дори при един бегъл поглед злощастията, били те икономически, политически или социални, последвали хилядогласното „брътвене след Вавилон“, са осезаеми.

При едно по-внимателно вглеждане в дарвинистките модели обаче може да се открие плодотворна идея. „След Вавилон“ поддържа идеята, че именно градивните сили на езика да концептуализира света са били решаващи за оцеляването на човека пред лицето на неизбежните биологични ограничения, което ще рече пред лицето на смъртта. Тъкмо чудотворната – не се отричам от тази дума – способност на граматиките да порождаат контрафактуални изказвания, „ако“-твърдения и най-вече бъдещи времена е дала сили на нашия вид да се надява и да достигне далеч отвъд изтъпяването на индивида. Ние устояваме, устояваме творчески благодарение на императивната си способност да казваме „не“ на действителността, да градим фикции на алтернативна реалност, на мечтана, желана или очаквана „другост“, която съзнанието ни да обитава. Именно в този смисъл утопичното и месианското са синтактични фигури.

Всеки човешки език изобразява различно света. Онези езици (например на австралийските аборигени или в Калахари), чиито носители пребивават в среда на материални и социални лишения

и неплодородие, проявяват в живителен противовес една изключителна граматическа усложненост. Всеки език – а няма „малки“ или незначителни езици – разкрива множество възможни светове и географии на паметта. Миналите времена, в тяхното изумително разнообразие, съставляват историята. Така на нивото на човешките психични ресурси и с оглед на оцеляването съществува една изключително позитивна, „дарвинистка“ логика в иначе озадачаващото и негативно излишество от езици, говорени по света. Когато умира един език, с него умира и един възможен свят. Тук няма оцеляване на най-приспособените. Дори и там, където се говори от шепа хора, от изтерзаните останки на унищожени общности, един език съдържа в себе си безкрайния потенциал за открития, за преобразуване на действителността, за онези артикулирани фантазии, които познаваме като митове, поезия, метафизически спекулации и правен дискурс. Присъщо за „След Вавилон“ е все по-бързото изчезване на езици по света, помитащото господство на така наречените основни езици, чийто динамичен успех произтича от световното разпространение на масовия маркетинг, технокрацията и медиите.

Парадоксално, подобен стремеж към еднородност характеризира и принципите на трансформационните генеративни граматики. Парадоксално, защото политиката на Ноам Чомски е крайно антиимпериалистическа. Аксиомата за универсалните дълбинни структури, вродени в мозъка (макар и по начини, останали неопределени и дори смятани за надхвърлящи рационалното изследване), неизбежно влече принизяване на фактите на езиковото многообразие и различие до нещо случайно, повърхностно. Несъгласието с трансформационните генеративни постулати, което пронизва „След Вавилон“, е свързано с неуспеха на тези граматики да приведат убедителни примери за „универсалии“ в естествените езици, както и с принципната неприменоваемост на чомскианския проект към поетиката и херменевтиката. Днес генеративните граматики са се оттеглили в една почти пълна формалност, в една толкова висока степен на аналитична и метаматематическа алгоритмична абстрактност, че почти са изгубили връзка с действителните „речеви светове“ и творческите различия между тях. Изненадващо, онова, което замени генеративния „унитаризъм“, е ностратическата

теория с нейното търсене на един-единствен праезик или първичен език, от който произхождат всички останали. Доказателства за такъв общ първоизточник може да има, а може и да няма: онова, което вълнува поета, което запленява и озадачава изследователя на разбирането, е тъкмо обратното – това, което Уилям Блейк нарича „светостта на дребните неща“.

Вината може и да е моя. Доколкото мога да преценя, „дарвинисткият“ възглед за психическата необходимост от изобилието от различни езици сред човешкия род не беше нито разбран, нито оспорен. А той е централен за „След Вавилон“.

Между тази книга и нейното приемане в настоящите академичен и високожурналистически канони (като двата често толкова вредно съвпадат) стои въпросът за „теорията“. Теории съществуват в точните и приложните науки. Те са длъжни да дават прогнози, могат да бъдат подлагани на решаващи проверки и са фалшифицируеми. Една теория с по-голям доказуем капацитет за обяснения и приложимост ще измести предшественичката си. Никой от тези критерии не важи в хуманитаристиката. Никаква конфигурация или класификация на философските или естетическите материали няма прогнозна сила. Не съществува смислено експериментално доказателство или опровержение на естетическо или философско съждение. В дисциплините на интуицията и трептящите реакции на чувствителността, в изкуството на разбирането и отклика, които съставят хуманитаристиката, никоя парадигма или школа не отменя друга. Винкелман не заличава Аристотел, нито го замества; Колридж не превръща доктор Джонсън в отживелица; написаното от Т. С. Елиът за Шели не обезсилва Матю Арнолд.

Поради това аз смятам днешната вездесеща употреба на термина и категорията „теория“ в поетиката, херменевтиката, естетиката (а подозирам – и в социалните науки) за измамна. Тя няма съдържателен статут и напълно затъмнява субективната, творчески трансцендентална (в Кантовия смисъл) насока на всички доводи, предложения и открития в литературата и изкуството (истински теоретични, тоест „формализируеми“ елементи безспорно има в анализа на музиката). Няма „теории на литературата“, няма „теория на критиката“. Подобни етикети са арогантен блъф или

заимстване, прозирно в своята патетика, от завидните сполуки и напредъка на науката и технологиите. Със сигурност няма, да ме извинят настоящите ни византийски майстори, „теории на превода“. Онова, което имаме, са аргументирани описания на процеси. В най-добрия случай ние намираме и на свой ред се стремим да дадем израз на разкази за преживян опит – евристични или примерни записки за работа, която е в ход. Те нямат „научен“ статут. Инструментите на разбирането ни не са теории или работни хипотези в някакъв научен, което ще рече фалшифицируем, смисъл, а са онова, което наричам „работни метафори“. На най-висшето си ниво преводът няма да спечели нищо от (математически) детинските диаграми и блок-схеми, предлагани от кандидат-теоретиките. Той е и винаги ще бъде онова, което Витгенщайн нарича „точно изкуство“.

Четиритактовият модел на херменевтичния ход в акта на превода, изложен в „След Вавилон“ – „начално доверие – посегателство – присвояване – реципрочност или възстановяване“ – няма претенции за „теория“. Това е описание на процес. То черпи силата си, доколкото я има, от реалната практика на преводачите, от свидетелствата, все още прекалено оскъдни или недостъпни, от тяхната работилница. Понятието за „възстановяване“ или възвръщане на равновесието между оригиналния текст и неговия превод, едно равновесие, направено уязвимо от самия превод, повдига етически въпроси от изключителна сложност. След първата поява на „След Вавилон“ бяха направени опити за по-нататъшното му разясняване. Но те, както и моят опит, си остават незадоволителни. Ако можех да пренапиша книгата сега, именно този въпрос за моралността на присвояването посредством превод и на онова, което наричам „преображение“ – когато собствената значимост и сияние на превода засенчват тези на източника, – бих искал да разработя по-пространно. Тази дилема ми се струва от централно значение особено в една епоха, в която деконструктивистката критика и самоизтъквачката се ученост отхвърлят текстовете като „претексти“ за оплячкосването им.

По времето, когато пишех „След Вавилон“, засилващото се господство на англо-американското есперанто по света изглеждаше очевидно и може би необратимо. До голяма степен това все още

е така. Науката, технологиите, търговията и световните финанси говорят повече или по-малко американски английски. Рухването на марксистките центрове пред лицето на триумфалния късен капитализъм и на идеала за масова разпространимост подчерта дори още повече езиковата хегемония на „американската“ реч. В голяма част от развиващите се страни тази реч е единственият наличен засега ескалатор към социално-икономическа еманципация. И още по-важно, „езиците“ на компютрите, метаезиковите кодове и алгоритми на електронната комуникация, които революционизират почти всички страни на знанието и производството, на информацията и планирането, се базират на подтекст, на езикова „предистория“, която в основата си е англо-американска (в смисъла, в който бихме могли да кажем, че католицизмът и неговата история се основават на латинизма). Компютрите и базите данни си бъррят на „диалекти“ на един англо-американски майчин език.

Въпреки това сега картината не ми изглежда чак толкова еднозначна, колкото беше. Ожесточените етнически и регионални атавизми се възраждат. Определящи за и определяни от племенните, регионалните и националните увлечения по идентичност, езиците оказват по-голяма съпротива на рационализацията и на ползите от хомогенността и техническата формализация, отколкото би могло да се очаква. Изтощителните усилия за постигане на единство, като например в Индия и Югоизточна Азия, засега се оказват безплодни. Разпадът на съветския и източноевропейския блок по-скоро носи със себе си една почти фанатична жажда за *апартейд*, за самодоказване на автохтонност между съседни езици (в Украйна, в Кавказ, на Балканите). Редом с това испанският и китайският демонстрират енергия за териториални и демографски завоевания, които може да оспорят американско-английското надмощие. Въпросът, а заедно с него и бъдещите функции на междуезиковия превод, си остава открит.

Това коригирано издание на „След Вавилон“ се стреми не по-малко от първото да достигне до философите на езика, историците на идеите, познавачите на поетиката, изкуството и музиката, езиковедите и естествено – преводачите. Но то се надява и на интереса и благоразположението на обикновения читател, на всички

онези, които обичат езика, които възприемат езика като формиращ фактор на тяхната човешка природа. И най-вече то се обръща с надеждата за отклик към поетите. Кое то значи към всеки, който дава живот на езика и който знае, че случилото се във Вавилон е било както катастрофа, така и – както сочи и етимологията на думата „disaster“^A – дъжд от звезди над човека.

Женева/Кеймбридж, юли 1991 г.

^A Катастрофа, бедствие (англ.).

Der Mensch gebärdet sich, als sei Bildner und Meister der Sprache, während doch sie die Herrin des Menschen bleibt. Wenn dieses Herrschaftsverhältnis sich umkehrt, dann verfällt der Mensch auf seltsame Machenschaften. Die Sprache wird zum Mittel des Ausdrucks. Als Ausdruck kann die Sprache zum blossen Druckmittel herabsinken. Dass man auch bei solcher Benutzung der Sprache noch auf die Sorgfalt des Sprechens hält, ist gut. Dies allein hilft uns jedoch nie aus der Verkehrung des wahren Herrschaftsverhältnisses zwischen der Sprache und dem Menschen. Denn eigentlich spricht die Sprache. Der Mensch spricht erst und nur, insofern er die Sprache entspricht, indem er auf ihren Zuspruch hört. Unter allen Zusprüchen, die wir Menschen von uns her nie zum Sprechen bringen dürfen, ist die Sprache der höchste und der überall erste.

MARTIN HEIDEGGER,
„...DICHTERISCH WOHNET DER MENSCH...“, 1954

Ningún problema tan consustancial con las letras y con su modesto misterio como el que propone una traducción.

J.-L. BORGES,
„LAS VERSIONES HOMÉRICAS“, *DISCUSIÓN*, 1957

La théorie de la traduction n'est donc pas une linguistique appliquée. Elle est un champ nouveau dans la théorie et la pratique de la littérature. Son importance épistémologique consiste dans sa contribution à une pratique théorique de l'homogénéité entre signifiant et signifié propre à cette pratique sociale qu'est l'écriture.

HENRI MESCHONNIC,
POUR LA POÉTIQUE II, 1973

Човекът се държи така, сякаш е създател и господар на езика, докато всъщност езикът е негов господар. Когато това отношение на господство бъде преобърнато, човек се заплита в странни интриги. Тогава езикът се превръща в средство за изразяване. Като такова езикът може да изпадне до просто оръдие за натиск. Добре е все пак, че дори и тогава при употребата на езика човек трябва да проявява внимание. Само това обаче няма да ни помогне да излезем от преобръщането на истинските отношения между езика и човека. Защото всъщност говори езикът. Човекът говори само тогава и дотолкова, доколкото отговаря на езика, като слуша неговия призив. Сред всички призови, които ние, хората, сами никога не бихме могли да изречем, езикът е най-висшето и изобщо първото.

МАРТИН ХАЙДЕГЕР,

„...Поетично живее човекът...“, 1954

Никой друг проблем не е толкова съзвучен с литературата и с нейната малка тайна, колкото проблема за превода.

Х. Л. БОРХЕС,

„ОМИРОВИТЕ ВЕРСИИ“, ОБСЪЖДАНЕ, 1957

Теорията на превода следователно не е приложна лингвистика. Тя е едно ново поле в теорията и практиката на литературата. Нейното епистемологическо значение се състои в приноса ѝ към една теоретична практика на еднородността между означаващото и означаваното, свойствена на онази социална практика, която наричаме писменост.

АНРИ МЕШОНИК,

ЗА ПОЕТИКАТА II, 1973

Глава първа.

РАЗБИРАНЕТО КАТО ПРЕВОД

1

Второ действие на „Цимбелин“ завършва с монолог на Постум. Убеден, че Якимо наистина е обладал Имогена, Постум изпада в жлъчно негодувание срещу жената:

*Is there no way for men to be, but women
Must be half-workers? We are all bastards,
And that most venerable man, which I
Did call my father, was I know not where
When I was stamp'd. Some coiner with his tools
Made me a counterfeit: yet my mother seem'd
The Dian of that time: so doth my wife
The nonpareil of this. O vengeance, vengeance!
Me of my lawful pleasure she restrain'd
And pray'd me oft forbearance: did it with
A pudency so rosy the sweet view on't
Might well have warm'd old Saturn; that I thought her
As chaste as unsunn'd snow. O, all the devils!
This yellow Iachimo, in an hour, was't not?
Or less; at first? Perchance he spoke not, but
Like a full-acorn'd boar, a German one,
Cried 'O!' and mounted; found no opposition*

*But what he look'd for should oppose and she
 Should from encounter guard. Could I find out
 The woman's part in me! For there's no motion
 That tends to vice in man, but I affirm
 It is the woman's part: be it lying, note it,
 The woman's: flattering, hers; deceiving, hers;
 Lust, and rank thoughts, hers, hers; revenges, hers:
 Ambitions, covetings, change of prides, disdain,
 Nice longing, slanders, mutability;
 All faults that may be named, nay, that hell knows, why, hers,
 In part, or all: but rather all. For even to vice
 They are not constant, but are changing still;
 One vice, but of a minute old, for one
 Not half so old as that. I'll write against them,
 Detest them, curse them: yet 'tis greater skill
 In a true hate, to pray they have their will:
 The very devils cannot plague them better.^A*

^A Как няма някой начин да се раждат
 мъже без женска помощ! Незаконни
 сме всичките! И тоз почитан мъж,
 комуто „татко“ викал съм, е бил
 кой знай къде, когато във дома му
 са ме калъпили! Мошеник някой
 ме е изсякъл, както се секат
 фалишивите монети. А съм чувал,
 че майка ми била Диана втора
 за своето време. Моята жена пък
 е примерна за своето! Мъст! Мъст!
 А тъй ме отклоняваше от моите
 законни брачни радости, тъй често
 ме молеше за сдържаност (при туй
 със розов свян, от който би възпламнал
 и хладният Сатурн!), че аз я смятах
 безгрешна като сняг, незърнал слънце!
 По дявола! И със кого? Със тоя
 жълт Якимо! За някакъв си час!
 Или по-бързо даже! Отведнаж!
 Да, може би дори не е говорил,

Това, разбира се, възпроизвежда само частично написаното от Шекспир. „Цимбелин“ е бил отпечатан за пръв път във „Фолиото“ от 1623 г., а промеждутъкът между Шекспировия „ръкопис“ и най-ранните печатни текстове продължава да поражда смут сред учениците. Аз обаче не привеждам тук текста на „Фолиото“. Аз цитирам по изданието „Арден“ на Дж. М. Нозуърди. Неговата версия на Постумовата реч е съвкупност от лични преценки, текстова вероятност и академични и редакционни прецеденти. Това е преработка, която се стреми да се съобрази с потребностите и възможностите на образования масов читател от средата на ХХ в. Тя се отличава

*а само като нерез – от онези,
германските, – със жълди охранен,
е грухнал: „Хо“ и скочил! Без да срещне
съпротивление, освен от туй,
което той е търсил и което
тя трябваше да пази! О, да знаех
кои са женските съставки в мене!
Защото няма ни един порок
у нас, мъжете, който да не иде
от тях, от тях! Лъжливостта – безспорно;
ласкателството – също, похотта –
от тях и тя; преструвките – от тях; –
мъстителност, амбиции, надменност
от всички видове – пак техни, техни;
клеветничество, алчност, променливост,
да, всичките пороци, за които
е чувал пъкълът, са ни от тях,
отчасти – не, а казал бих – изцяло,
защото и в пороците си те са
така непостоянни, че менят
един, минута траял, с друг, за който
и този срок е дълъг! Срецу тях
ще пиша, ще говоря, ще проклинам,
но най-добре небето да помоля
да изпълнява всяка тяхна воля –
по-страшно наказание и адът
не може им измисли!*

Прев. Валери Петров